

Л. М. Герасіна

БЕЗПЕКА ЯК СОЦІАЛЬНА КОНСТАНТА: СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті обґрунтовується, що безпека є не тільки метою існування інститутів держави, але й ціннісною константою в реалізації провідного орієнтиру людини в межах її соціального буття. Таким чином складається взаємозалежний соціально-генетичний вузол: «безпека – людина – суспільство – держава». У соціолого-правовій парадигмі безпеку слід вважати станом захищеності життєво важливих потреб та інтересів людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Сфера колективної міжнародної, національної та особистої безпеки змістовно розкривається через архетипи (соціальні константи) людської діяльності та особливості національного менталітету: духовний, виробничий, політичний і архетип соціальності. Соціально-правова константа громадської та особистої безпеки запобігає викликам маргіналізації та криміналізації країни. Пасіонарна «національна ідея» має декларувати прагнення до самоствердження народу, виражати його потреби у самозбереженні, безпеці та процвітанні, тому фактор безпеки стає цільовим, інтеграційним компонентом політико-правової діяльності.

Ключові слова: безпека, соціальна константа, архетип суспільства, захист потреб та інтересів людини, національна ідея.

Герасина Л. Н. Безопасность как социальная константа: социолого-правовой анализ

В статье обосновывается, что безопасность является не только целью существования институтов государства, но и ценностной константой, выполняющей роль ведущего ориентира для человека в границах его социального бытия. Таким образом складывается взаимосвязанный социально-генетический узел: «безопасность – человек – общество – государство». В социолого-правовой парадигме безопасность трактуют как состояние защищенности жизненно важных потребностей и интересов человека, общества, государства от внутренних и внешних угроз. Сфера коллективной международной, национальной и личной безопасности содержательно раскрывается через архетипы (социальные константы) человеческой деятельности и особенности национального менталитета: духовный, производственный, политический, правовой и архетип социаль-

ности. Социально-правовая константа общественной и личной безопасности предупреждает вызовы маргинализации и криминализации страны. Пассионарная «национальная идея» должна декларировать стремление к самоутверждению народа, выражать его потребности в самосохранении, безопасности и процветании; поэтому фактор безопасности становится целевым, интеграционным компонентом политико-правовой деятельности.

Ключевые слова: безопасность, социальная константа, архетип общества, защита потребностей и интересов человека, национальная идея.

Gerasina Liudmyla. Safety as social constant: sociological and legal analysis

In the article grounded, that safety not only is the purpose of existence of institutes of the state but also by the valued constant, executing the role of leading reference point for a man within bounds of social reality. Thus there is associate socially genetic knot: «Safety – a Man – the Society – the State». On determination of N. Makiavelli, aspiring of man to self-preservation – it one of sources of power and resource of policy; P. Sorokin characterized the individual and collective aspiring to self-preservation as «base instinct» of person or social groups. In a sociological-legal paradigm safety is interpreted as the state of protected of important vitally necessities and interests of man, society, state from internal and external threats.

Capacity of societies for independent development, to the recreation of the essence and providing of stability characterize certain «social constants», that consist into his archetype. Under act of military-political cataclysms, global financial crisis, in a civilized manner religious dissonances in the whole world there is certain «erosion» of main values of humanities. The sphere of collective international, national and personal security exposes the maintenance through archetypes of national mentality and human activity: spiritual, production, political and archetype of sociality. Spiritual archetype of people – represents the deep ideas of national spirit, him the valued senses.

Production archetype – represents economic bases of life of society, where the collective and state forms of activity are combined with private individual initiative. Archetype of sociality – expressed in the method of organization of interpersonality and group connections, in the level of public consolidations. Political archetype – well-knit to determine through instability and conflicts. But in to consciousness of society exists idea of the state and sovereignty, there is a requirement in legitimate state power, which utilizes authority of leaders which will realize the requirements of society in political safety. The socially-legal

constant of public and personal safety warns the risks of marginality and criminalization of country. Therefore the factor of public and personal safety becomes the having a special purpose, integration component of all of political-legal activity.

A passionary «national idea» must declare aspiring to self-affirmation of people, express his requirements in self-preservation, safety and prosperity. Consequently, safety must be instrumental in the maintainance of integrity of society through counteraction the process of disorganization; and law and order, as a social and legal constants, to act part state mechanism from guaranteing of safety of citizens.

Key words: safety; social constant; archetype of society; defence of necessities and interests of man; national idea.

Актуальність даної роботи пов'язана з тим, що соціальна і духовна сфери суспільства мають ґрунтуватися на ціннісних засадах консолідації, моральності й толерантності, які породжують силу та єдність будь-якого народу в його соціально-історичному русі до цивілізованого, безпечного буття. Звідси виникає непереборне прагнення людей до міцної та справедливої державності, суспільні очікування щодо забезпечення нею, як найважливішої функції, суспільної й особистої безпеки громадян, що гарантує основи самого життя.

Постановка проблеми. Представляється, що фактор безпеки, як ціннісна константа, виконує роль щоденного орієнтиру людини в межах мінливої соціальної реальності. Це підтверджується існуванням соціально-генетичного зв'язку: «*Безпека – людина – суспільство – держава*», що замикається у круговий, взаємозалежний «ланцюг»; на нашу думку, порушення навіть однієї ланки цієї єдності веде до деформації суті безпеки. Звідси, *метою* статті є соціолого-правове обґрунтування тези, що безпека, як соціальна, правова і політична цінність, яка вкорінена в систему вітальних потреб і ментальних ідеалів людини, є не тільки фундаментальним крижнем держави, а й цільовим завданням діяльності інститутів права, політики, управління, армії, освіти і виховання, соціального захисту й опіки, охорони здоров'я тощо.

Слід зазначити, що соціальна роль і призначення громадської безпеки досліджувалось ще у класичних теоріях. Так, Арістотель, виходячи з критерію безпеки громадян, побудував у праці «Афінська політія» свої міркування щодо способів управління суспільними

справами. На думку Ніколло Макіавеллі, прагнення людини до самозбереження – це ресурс політики і одне з джерел влади; враховуючи це, відомі авторитарні правителі (Чезаре Борджіа, Наполеон Бонапарт) додержувалися його поради «Карай миттєво, нагороджуй помірно», щоб не втратити «ключі влади» через надмірну жорстокість [1, с. 279–284]. Бенедікт Спіноза – метою громадянського стану визначав не що інше, як мир і безпеку життя.

Безпека в соціологічних дослідженнях завжди розглядалась як базова потреба людини. П. Сорокин визначав індивідуальне й колективне прагнення до самозбереження «базовим інстинктом» особи чи групи, придушення якого веде до радикальних суспільних змін: багатьом революціям і переворотам передувало руйнування основ суспільної безпеки, зокр., посилення репресій з боку державної влади [2]. У ХХ ст. французький соціолог Р. Арон стосовно суспільного значення безпеки відзначив, що політика завжди переслідує дві мети: «мир усередині спільноти і захист від інших співтовариств» [3].

У сучасному соціологічному дискурсі поняття «безпека» розглядається багатоаспектно, як у широкому, так і вузькому сенсі [4]. Нам представляється, що у соціолого-правовій трактовці *безпеки* слід визначити як *стан захищеності життєво важливих потреб та інтересів людини, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз*. Такий підхід дозволяє розглянути цей феномен, як складну, багаторівневу функціональну систему, що забезпечує надійність існування і усталеність будь-яких форм соціального і фізичного життя.

Здатність соціуму до саморозвитку, відтворення своєї сутності й забезпечення стабільності забезпечують так звані «соціальні константи». Вони вкорінені в *архетипах* соціуму: в стійких соціопсихологічних рисах особистості, в глибинах національної самосвідомості та «національного духу», в інтегруючій політико-правовій ідеї тощо. Як висловився Ф. Достоєвський, вся енергія життя народу полягає у прагненні людей з'ясувати в собі «приховані, невисловлені, може й несвідомі ідеї», але такі, що сильно відчуваються.

На соціальних константах, що характеризують сферу колективної міжнародної, національної та особистої безпеки (якої прагнуть члени

українського соціуму), безпосередньо відбилися глобальна трансформація та деструкції політичної системи світу, і сучасна криза цілісності особистості. Під впливом військово-політичних катаклізмів, глобальної фінансово-економічної кризи, культурно-релігійних дисонансів у всьому світі відбувається певна «ерозія» ціннісних максимумів людини. Тому, на *архетипи* (соціальні константи), котрі характеризують головні види діяльності, й відповідають особливостям національного характеру і менталітету народу, покладається безпекова функція збереження соціокультурної ідентичності людської спільноти.

Духовний архетип народу відображає глибинні ідеї національного духу, ціннісні смисли, які утворюють фундамент соціальності: пошуки Справедливості, Правди, Добра; прагнення прекрасного; ідеї свободи духу та діяльнісного «розкріпачення». Все це виявляється у готовності людей до терпіння і жертвності, у доброті, щирості й добродійності (що властиво, наприклад, традиційним слов'янським цінностям). У соціологічних замірах духовний архетип українців характеризують такі самі *емансипаційні цінності*, які (подібно до Білорусі, Болгарії, Румунії, Португалії) вони демонструють на рівні середньоєвропейських значень: **1,54 – 1,6** (*Джерело*: EVS (2011), European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File) [5].

Виробничий архетип відображає матеріально-економічні основи життя суспільства: колективні й державно забезпечені форми діяльності поєднуються з індивідуальною ініціативою; в трудовій етиці українців акцентований пріоритет праці, яка дорівнює моральній цінності; а ринковий меркантилізм – на рівні економічної самодостатності та ініціативи. Але Україна, де індекс конкурентоздатності – **3,98** і ВВП на душу населення 7347 (міжнар. долар), що вище лише за Албанію в Європі, безперечно, відчуває кризу виробничого архетипу (*Джерело*: EVS – 2011).

Архетип соціальності виражається в способі організації міжособистісних і групових зв'язків, у рівні суспільної консолідованості; проте в нашій країні він зазнав певних змін через історико-політичні чинники. Суспільний ідеал «тоталітарної одностайності» зник; але відроджуються цінності прав і свобод людини, соборності громади, соціальної єдності соціально-професійного, корпоративно-групового, родинного

типу. Ключові умови їх утілення – внутрішня свобода особистості в соціальних зв'язках і очікуваний «поріг» соціокультурної толерантності. Так, в Україні склався індекс *архаїчної толерантності* (важливість знати і вести свій родовід) – **3,4** (близький до середньоєвропейського – 3,7). Потенційно цей архетип соціальності є досить лояльним і не має продукувати небезпечні практики.

Загрози безпеці суспільства та людини породжують необхідність усвідомленої організації спільного життя у загальних інтересах. У США XIX ст. т.зв. «романтичний період золотої лихоманки» і розквіт бандитизму був згорнутий не державою і не поліцією, а зусиллями соціальної кооперації фермерів і городян малих міст Дикого Заходу, які чинили йому опір. Так і в сучасній Україні запроваджений громадськими активістами волонтерський рух на користь фронту, внутрішньо переміщених осіб і полонених, є не менш корисним, ніж дії силових структур держави проти зовнішньої агресії та небезпечних внутрішніх провокацій.

Політичний архетип завжди піддавався корегуванню, і є складним в ідентифікації, відрізняється широкою амплітудою коливань за «ефектом маятника», нестійкістю та провокуванням конфліктів. Але доки в суспільній свідомості домінує ідея державності та суверенітету існує потреба у сильній, легітимній державній владі, що спирається на авторитет лідерів, які агрегують і реалізують потреби суспільства в соціально-політичній безпеці. Коли в Європейському дослідженні цінностей 2011 р. застосували індекс *модерної толерантності*, його формула містила також вектор поваги до політичних інститутів і законів країни (від 0 до 4). Втім, серед колишніх радянських республік лише Білорусь має індекс **4,1** (вище за середньоєвропейський); а Україна, як Вірменія та Естонія – нажалі, тільки **3,1** (*Джерело: EVS – 2011*).

Безпека будь-якої держави і суспільства демонструють рівень їх соціальної організації (консолідації) та водночас здатність протистояти дезорганізації; правопорядок, зокрема, стає складовою частиною безпеки суспільства. У цьому аспекті особливо важливу роль відіграють політика і право як основні регулятори суспільних відносин. Таким чином виявляє себе їх загальна функція – збереження цілісності соціуму через протидію процесу дезорганізації, надання людській

спільноті стійких характеристик і необхідної стабільності. Як зазначає Віль Бакіров, «цивілізаційна модернізація українського суспільства є далеко не завершеною; пострадянське суспільство... ще не відповідає сучасним європейським стандартам демократії; ...система все більш стримує подальший розвиток країни в напрямку сучасних суспільних цінностей та сучасних технологій організації суспільного життя» [6, с. 16]. Безпечний стан нашого суспільства найбільше залежить від інтегруючого потенціалу влади, від досконалості й ресурсів політико-правової системи, від ефективності дії механізмів права, що виявляють свої адаптаційні можливості в умовах ризиків, загроз і глобальних викликів.

Аксіологічний взаємозв'язок безпеки і політики знаходить свій вияв у «національному інтересі» та в національному політичному ідеалі. Тільки тоді політична нація (народ) дозріває до створення суверенної держави, коли може сформулювати і реалізувати національно-політичну ідею, як ціннісний фундамент життєдіяльності соціально-політичних інститутів. Україна в перші десятиліття незалежності переживала т.зв. «драму невизначеності» в ціннісно-політичному аспекті. Але нині українське суспільство змінилось і, передусім, воно визначилося зі стратегічним напрямком розвитку до європейської перспективи. Проте, як зазначив Є. Головаха: «Сьогодні ж ми маємо вже не драму, а «трагедію визначеності» і нові соціальні виклики, ... суспільство має бути принципово реформовано в умовах постійної загрози зовнішньої агресії, війни на Сході України і економічної кризи» [7, с. 28].

Національна ідея має не тільки декларувати потребу в самоствердженні та процвітанні народу, але й виражати потреби у виживанні, самозбереженні та безпеці. Отже, фактор безпеки виступає цільовим, інтеграційним компонентом політичної діяльності: не випадково всі сучасні держави прагнуть розробити власну доктрину «національної безпеки».

Відомо, що в Україні «безпека» конституційно закріплена як фундаментальна основа життя, як *соціально-правова константа* (архетип суспільства). В той же час, ціннісні орієнтації окремих соціальних груп – носіїв субкультур чи контркультур – можуть істотно відрізнятись від усталеного суспільного стереотипу щодо змісту

і сенсів безпеки. Зокрема, із цим пов'язана дія двох тенденцій – *маргіналізації* та *криміналізації*, які несуть виклики і загрози громадській, міжнародній та особистій безпеці громадян країни. Соціальне управління розвитком цих тенденцій цілком можливе та є об'єктом зовнішнього впливу: в першому випадку – впливу соціальної політики, у другому – кримінально-правової політики.

Тому чинний Кримінальний Кодекс України (2001 р.), виходячи з кваліфікації об'єкту ряду злочинів, представлених в його Особливій частині, дозволяє предметно і фахово диференціювати наступні різновиди безпеки:

- «*національна безпека*» (статті 109–114) – це об'єкт захисту в складі злочинів проти державної таємниці, символіки та інші;
- «*особиста безпека*» (у т.ч. фізична й духовна) – охоплюється комплексом статей про злочини проти життя і здоров'я людей, волі, честі, гідності, статевої свободи і недоторканності тощо;
- «*громадська безпека*» – відображена і захищається у IX розділі КК України;
- «*політична безпека*» людини відбиває склад злочинів проти виборчих та інших політичних прав і свобод громадян;
- «*економічна безпека*» – порушується злочинами проти власності та деліктами у сфері господарської діяльності;
- «*техногенна безпека*» – руйнується злочинами проти безпеки виробництва, безпеки руху і експлуатації транспорту;
- «*інформаційна безпека*» (розд. XVI ККУ) – пов'язана зі злочинами у сфері використання ЕОМ, комп'ютерних мереж і систем, мереж електрозв'язку;
- «*військова (армійська) безпека*» – відображена в об'єкті злочинів проти встановленого порядку несення військової служби;
- нарешті, «*глобальна безпека*» – захищена в складі злочинів проти миру, безпеки людини і міжнародного правопорядку.

Врешті, можна артикулювати деякі висновки:

суспільні очікування і вимоги щодо забезпечення державою громадської й особистої безпеки, як гарантованої основи життя, є ціннісною соціальною константою, бо чітко корелюють із соціокультурними архетипами українців;

безпека сприяє збереженню цілісності соціуму через протидію процесу дезорганізації, а правопорядок, як соціально-правова константа, відіграє роль державно-правового механізму з гарантування безпеки суспільства;

проте, соціальна дійсність набагато складніше: ні олігархічний, ані «регіонально-клановий» формат сучасної української політики не спромігся надати суспільству стабільного і дійсно безпечного (згідно законодавству) внутрішнього розвитку; а перспективи включення країни в систему загальної європейської безпеки ще не визначені.

Отже, теоретико-праксеологічний дискурс щодо феномену безпеки, її реального забезпечення в сучасному соціумі вимагає більш глибокого, міждисциплінарного наукового аналізу і, відповідно, практичної реалізації в соціально-правовій політиці української держави.

Література

1. Грин Р. 48 законів влади / Пер. с англ. Е.Я. Мигуновой. Москва: РИПОЛ классик, 2005. 576 с.
2. Див.: Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество. Москва, 1992; Сорокин П. Американская сексуальная революция. Москва: НИЦ коммуникативных исследований «Проект барьер», 2006; Сорокин П. Социальная и культурная динамика / Пер. с англ., вступ. статья и коммент. В.В. Сапова. Москва: Астрель, 2006. 1176 с.
3. Арон Р. Демократия и тоталитаризм (Démocratie et totalitarisme) / Пер. с франц. Г.И. Семенова. Москва: Текст, 1993. 303 с.
4. Див.: Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища. Київ: Парламентське видавництво, 2000; Алексеенко И.Р. Кейсевич Л.В. Последняя цивилизация? Человек. Общество. Природа. Київ: Наукова думка, 1997; Безопасность жизнедеятельности: учеб. / Под ред. З.А. Арустамова. 2-е изд. Москва: Издательский дом “Дашков и К”, 2000; Психология безопасности / Сост. В.З. Шишков, В.И. Тарадай. Киев: НИЦОП, 1996; Царенко А.В. Яцук Г. Ф. Валеология. Київ: Генеза, 1998; Требін М.П. Україна перед воєнними викликами сучасності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 4 (23). Харків: Право, 2014. с. 246–251; Желібо Є.П., Заверуха Н.М., Запарний В.В. Безпека життєдіяльності: навч. пос. Київ: Каравела, 2008. 344 с.

5. EVS (2011); European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File: www.europeanvaluesstudy.eu/.../where-to-get-the-data-surve. (дата звернення: березень 2018)
6. Бакіров В.С. Ціннісний вимір цивілізаційної трансформації суспільства. *Український соціологічний журнал*. № 1–2. 2016. с. 15–25.
7. Головаха Євген. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. № 1–2. 2016. с. 26–30.

References

1. Grin R. 48 zakonov vlasti / Per. s angl. E.YA. Migunovoj. Moskva: RIPOL klassik, 2005. 576 s.
2. Sorokin P.A. Chelovek, civilizaciya, obshchestvo. Moskva, 1992; Sorokin P. Amerikanskaya seksual'naya revolyuciya. Moskva: NPC kommunikativnyh issledovanij «Proekt bar'er», 2006; Sorokin P. Social'naya i kul'turnaya dinamika / Per. s angl., vstup. stat'ya i komment. V.V. Sapova. Moskva: Astrel', 2006. 1176 s.
3. Aron R. Demokratiya i totalitarizm / Per. s franc. G.I. Semenova. Moskva: Tekst, 1993. 303 s.
4. Zakonodavstvo Ukrainy pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2000; Alekseenko I.P. Kejsevich L.V. Poslednyaya civilizaciya? Chelovek. Obshchestvo. Priroda. Kiiv: Naukova dumka, 1997; Bezopasnost' zhiznedeyatel'nosti: ucheb. / Pod red. 3.A. Arustamova. 2-e izd. Moskva: Izdatel'skij dom "Dashkov i K", 2000; Psihologiya bezopasnosti / Sost. V.3. Shishkov, V.I. Taradaj. Kiev: NINCOP, 1996; Tsarenko A.V. Yatsuk H. F. Valeolohiia. Kyiv: Heneza, 1998; Trebin M.P. Ukraina pered voienнымы vyklykamy suchasnosti. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Ser.: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. № 4 (23). Kharkiv: Pravo, 2014. s. 246–251; Zhelibo Ye.P., Zaverukha N.M., Zaparnyi V.V. Bezpeka zhyttiediialnosti: navch. pos. Kyiv: Karavela, 2008. 344 s.
5. EVS (2011); European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File: www.europeanvaluesstudy.eu/.../where-to-get-the-data-surve. (дата звернення: березень 2018)
6. Bakirov V. S. Tsinnisnyi vymir tsyvilizatsiinoi transformatsii suspilstva. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal*. № 1–2. 2016. s. 15–25.
7. Holovakha Yevhen. Ukrainske suspilstvo: shliakhy transformatsii. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal*. № 1–2. 2016. s. 26–30.